

*Александар Саша Гајић**

МОГУЋНОСТ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРЕОРИЈЕНТАЦИЈЕ СРБИЈЕ У САВРЕМЕНИМ МЕЂУНАРОДНИМ ПРИЛИКАМА**

Сажетак

Покушавајући да пружи поуздани одговор на запитаност о могућностима геополитичке преоријентације Србије у савременим међународним приликама, рад прво обрађује низ одговора на низ претходна питања (где се Србија налази сада, шта нас је до тога довело и ка чему смо тренутно геополитички оријентисани да би нам био потребан отклон, односно преоријентација?). У том смислу посматра се „класичан“, историјским константама и промењивима одређен геополитички значај Балкана те његове савремене димензије, односно одређење актуелног положаја Србије у постхладноратовској епохи, након ратова за југословенско наслеђе. Овај положај се суочава са перспективама нарастајућег мултиполаризма и сада већ уочљивих геополитичких тенденција које је убрзала светска економска криза, па се на основу свега тога анализирају постојећи и потенцијални услови за евентуалан геополитички преокрет Србије у наредном периоду.

Кључне речи: Србија, геополитика, мултиполарност, светска криза

* Институт за европске студије.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта 179014 кога финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

„Да ли је могућа геополитичка преоријентација Србије у савременим међународним приликама?“ - је истовремено теоријско и практично питање што захтева више „претходних одговора“ на запитаности: где се Србија налази сада, шта нас је до тога довело и ка чему смо тренутно геополитички оријентисани да би нам био потребан отклон, односно преоријентација? У позадини, као полазно питање, смештена је кључна теоријска дилема која гласи: да ли је у савременом свету уопште могуће да се „мали“ субјекти међународних односа - слабе, малобројне и територијално невелике државе - сопственим снагама преоријентишу те да узимају учешће у савременој међународној политици, да је поимају „геополитички“ и да се у складу са тим и понашају?

Комплексност самих одговора на ове и овакве запитаности, изискује да се крене обрнутим редоследном - од теоријских и најопштијих, ка појединачним и реал-политичким одговорима. Промене савезништва, па и суштинске геополитичке преоријентације великих сила су учестале, историјски евидентне и, самим тим, ван сваке дилеме. Велика Британија је, од класичне позно-феудалне државе европског Римланда, са почетком модерне епохе еволуирала у меркантилистичко-таласократску империју, дубоко мењајући своја ранија основна геополитичка и вредносна одређења. Француска је током претходна два века, као геополитичка сила првог реда у европском Римланду, осцилирала између континенталистичког империјализма (период Наполеона Бонапарте) или истоврсне, мада знатно умереније републике (Де Голова „пета република“) и оријентације која је нагињала геополитичкој атлантизацији (период Кримског рата-владавина Наполеона III, савремена Француска). Немачка је геополитичку преоријентацију свог „средњеевропског“ концепта доживела силом тоталног слома у светским сукобима, да би, у постхладноратовском миљеу, извела поступну рехабилитацију своје „средњоевропске“ геополитичке перспективе. Русија је, пак, улазећи у разноврсна савезништва са силама на простору Римланда и „спољног полумесеца“ - од Великог Концрта, преко Тројецарског савеза до Антанте - испољавала своју геополитичку улогу континенталне силе евроазијског Хартланда, баш као што је Британија, својим бројним савезима балансирајући против (потенцијално) доминантне силе на

евроазијском копну, задржавала своју таласократску, атлантску оријентацију. Промене спољнополитичких савезништва (у периодима равнотеже снага или сукоба услед њеног поремећаја) између великих сила неупоредиво су чешћи од дубинских, геополитичких преоријентација, мада и оне, делом произлазе из географских датости: константи геополитичког и стратешког позиционирања из чијих се перспектива сагледава државни, национални интерес (ово је, у модерној епохи, најочитије у случају Седмогодишњег рата (1756-1763) на простору западноевропских држава и њихових колонијалних посета).

Промене страна и дубље геополитичке преоријентације другоразредних сила и малих држава знатно су проблематичније. Па ипак, и њима обилује историја модерне Европе: од италијанске везе са Централним силама па до њеног преласка на страну Антанте у Првом светском рату; од Франковог инклинирања тоталитарној Осовини до неутралног, просавезничког држања у Другом светском рату (слично је ситуација са Турском, с том разликом да је она у Првом светском рату била ратна савезница Централних сила)... Геополитичко „двоумљење“ Бугарске подстакнуто претензијама у Македонији и потоње опредељивање за средњоевропски германски блок, уз сличне двојбе (само, поводом Трансилваније) Румуније где су, пак, превагнула обећања сила Антанте у Првом, као и „пребег“ обе ове државе из пораженог табора сила Осовине на страну Савезника у завршној фази Другог светског рата, сведочанства су о могућности да велике геостратешке преокрете могу да изврше и мање државе, додуше приметније изражене само у периодима великих светских геополитичких турбуленција, сукоба и промене у равнотежи односа снага.

И поред тога, постоји поприлично распрострањено предубеђење како је геополитичка преоријентација (или, бар, тежња ка њој) израз нереалних надања геополитичких носталгичара фасцинираних националним интересом у својим ранијим еволутивним, историјским фазама што не увиђају драматичност промена савремених међународних односа и умањење значаја класичног територијалног, геополитичког фактора – тако да они за „меру стварности“ узимају односе који више не постоје, који су одавно прешли у историју.

Премда се и даље примећује да они који поседују геополитички капацитет а не говоре о геополитици суштински „делају геополитички“ на међународном пољу, такве се могућности одричу онима који су, услед малобројности или малог обима територија и својих ресурса, у великом геополитичком дефициту са својим оскудним инструментима моћи. Заговорници овог приступа сматрају да се извесни политички добици пословично приписивани геополитичком деловању - оним активностима „тврде моћи на политичком простору“ данас могу надоместити једино новим приступима, првенствено оним у културној политици и економији. Тамо, наводно, још постоји довољно „слободног простора“ за мале и недовољно моћне актере да се што повољније позиционирају, пошто је у правој, суровој геополитичкој арени њихов простор „обезвређен“ а њихова моћ мизерна.

Насупрот оваквим мишљењима, бројна су и виђења која одричу да је геополитика као „политика простора“ повластица само великих и највећих народа и држава. „Мали и средњи народи и државе такође исказују геополитичка настојања у разним облицима. Та *микроеполитика* по својим оштроумним назирањима може да се упореди са *макроеполитиком* суперсила. Без обзира што често настаје на по ободима светских средишта моћи, *периферна геополитика* са својим животним надахнућима у потрази за опстанком, може да досегне вредност најдубљих увида.“¹

„КЛАСИЧНИ“ ГЕОПОЛИТИЧКИ ЗНАЧАЈ БАЛКАНА И ЊЕГОВЕ САВРЕМЕНЕ ДИМЕНЗИЈЕ

Неспорно погођен постхладноратовском променом која је „обезвредила“ дотадашњи геополитички значај територије некадашње Југославије (па тако, у оквиру ње, и српски етнички простор) - као међупростор између два супротстављена блока што се, управо као такав, могао геополитички на сваки начин „капитализовати“ - његове „геополитичке димензије“ нити су нестале, нити су трајно изгубљене, већ су се промениле, у погледу међублоковске трговине „смањиле“

1 Милош Кнежевић, „Геополитичност простора моћи“, Зборник *Геополитичка стварност Срба*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997, стр. 192.

а, заправо, у највећој мери, „вратиле“ у своје „традиционалне димензије“ које су уочљиве вековима уназад. „Геополитички значај простора бивше СФРЈ у постбиполарној Европи не само да није маргинализован, него се, у трансформисаном облику, чак повећао. Међутим, нестало је потребе за безусловном целовитошћу њене државне територије... Срби и српске земље идентификоване су као сметња, како за претензије ванбалканских сила и центара моћи, тако и за сепаратистичке и великодржавне амбиције својих непосредних суседа, што није проузроковано ирационалним разлозима, већ респектовањем потенцијалне моћи српског фактора (у интегралном просторном, популационом, војном, економском и политичком облику).“² Становишта која поричу актуелност геополитичког позиционирања малих држава и заступају постхладноратовску обезвређеност простора, дакле, упорно превиђају да „српски геополитички простор“ на Балкану није имао своју геополитичку вредност (која се могла „капитализовати“) само у хладноратовској епохи – већ и пре и после ње, са својим историјски препознатљивим константама и промењивима.

У визури класичне геополитике Балканско полуострво представља југоисточни део западног, европског дела „Римланда“ који представља својеврсну везу, мост и/или препреку према његовом централном, блискоисточном делу - ободу евроазијског континента што одељује његово језгро („Хартланд“) од приступа светским морима.³ „На Макиндреровој мапи троделне и хијерархијске структуре, српска отаџбина заузима „најтешњи“ простор Римланда, дакле рубног појаса што окружује Хартланд, „срце земље“, односно језгро евроазијског континента. Овде одређење „најтешњи“ указује на чињеницу да кроз српску отаџбину већ вековима, па и миле-

2 Миломир Степић, „Промењивост детерминанти геополитичког положаја српских земаља“, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004, стр. 144.

3 О основним геополитичким теоријама о значају Римланда и Хартланда виде ти Халфорд Макиндрер, *Демократски идеали и стварност*, Метафизика, Београд, 2009; Nicholas Spykman, *The Geography of Peace*, Harcourt, Brace&Co., New York, 1944; Nicholas Spykman, *America's Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*, Harcourt, Brace&Co., New York, 1942; Александар Дугин, *Основи Геополитике*, Екопрес, Зрењанин, 2004; *Тајна Балкана*, Зборник, СКЦ, Београд, 1995.

нијима, пролазе главне и скоро обавезне, те најкраће стварне и потенцијалне саобраћајнице што повезују Северно и Црно море, те Каспијско море, Северну и Централну Европу са европским југоистоком и надасве Блиским истоком.⁴ „У новијој констелацији, када Балкан није више само евроазијски „мост“ традиционалног правца северозапад-југоисток, него све више важна *intermarium*-ска карика између Јадранског и Црноморског басена, расте важност његових попречних речних долина као потенцијалних природно предиспонираних саобраћајних коридора.“⁵

Поглед кроз историју Балкана довољан је за увид да се на овом делу Римланда одвијају укрштања утицаја културно-цивилизацијских типова и њихових „великих простора“, свих видова експанзивних пројекција који се и из дубине копна, и дуж његовог обода, али и са мора, сустичу и преплићу у својеврсном „балканском чвору“, кључаоници између Европе и Блиског истока. „Западног, који је из Средње Европе наступао ка Медитерану и даље, ка Оријенту; Оријента, који са југоистока наступао на северозапад, ка Подунављу; и континенталног, који, из „Хартленда“ наступа на југ преко Подунавља, ка Медитерану и даље, кроз оријенталне просторе „Римланда“. У позадини, кроз манипулисање њиховим међусобним сукобљавањем током задњих безмало 250 година, на овим просторима је присутна и главна таласократска сила - атлантизам, „господар светских мора“, која преусмерава ове сукобе како би заштитила своје интересе на ободном простору – Римланду, односно Средоземљу као „заливу светског мора“ са својим увалама (Јадранским, Јонским и Егејским „морем“).⁶ „Преко српских земаља и њихових држава као frontiјера осцилирале су трансгресионо-регресионе територијалне фазе великих балканских и ванбалканских империја, чија су унутрашња својства и пројектовани циљеви

4 Драгош Калајић, „Велике силе против српског народа“, *Геополитичка стварност Срба*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997, стр. 62.

5 Миломир Степић, „Савремени економско-географски и геополитички положај Србије“, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004, стр. 316.

6 Александар Гајић, „У геополитичком процепу: Србија између ЕУ и Евроазијског савеза“, *Зборник Србија и евроазијски геополитички простор* (ур. Миломир Степић), Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 440

били искључиво инкопатибилни.⁴⁷ Стално надметање између представника четири „велика простора“ на Балкану који наизменично бива преграда/препрека и мост за остваривање њихових интереса видљив је кроз многе епохе: „Подела Римског царства на источни и западни део; сукоби византијских и римско-немачких владара кроз средњи век; раскол хришћанства на православну и католичку цркву; сукоб ислама и хришћанства у периоду успона Османског царства; све оне борбе и компликовани сплетови односа великих сила поводом њихових претензија на територије Османског царства у фази њиховог неповратног слабљења...“⁴⁸ Геополитичке пројекције су нарочито биле видљиве у периоду решавања „Источног питања“, односно у плановима о подели балканских делова Османске империје које су формулисале и поступно, директно и индиректно, спроводиле велике силе. „Позицију између чекића и наковња српске земље стекле су захваљујући периферности и географској удаљености у односу на жаришта светске моћи... Такав контактни геополитички положај „у процепу светова“⁴⁹ отежавао је формирање и функционисање независних српских политичко-територијалних структура, прекидао њихов континуитет и реметио просторну компактност.“¹⁰ Чак и у сређнијим временима и при повољнијим околностима, српске су државе кроз целу историју зависиле од балансирања према утицајима великих сила, те уклапањем у њихове шире стратешке замисли и пројекције.

„Српски простори“ после 1918. године, у оквиру заједничке државе Јужних Словена (СХС, Југославија) у геостратешком смислу претворени су у део „buffer zone“-а, санитарног кордона сачињеног од појаса мањих држава које су се протезале од Балтика до Средоземља. Његова је улога била да препречава пут „совјетизованом“ „Хартленду“ ка ободу копна, али Немачке као главне силе централноевропског „Римланда“ према Блиском истоку („Атлантски саве-

7 Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, Службени лист СРЈ, Београд, 2001, стр. 98.

8 Момир Стојковић, „Геополитички чиниоци балканизације“, Зборник (ур. Бранислав Матић) *Тајна Балкана*, СКЦ, Београд, 1995, стр. 160.

9 Андреја Милетић, *Искушења геополитичког земљотреса*, стр. 85.

10 Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, Службени лист СРЈ, Београд, 2001, стр. 98-99.

зници су створили Југославију као препреку потенцијалном продору немачке политике и привреде ка зони Блиског истока¹¹). У хладноратовској епохи, након Титовог одметања из табора Стаљиновог Совјетског савеза, геополитичка улога друге, социјалистичке Југославије наставила је ову међуратну улогу са додатном идеолошком компонентом пружања примера „пожељне алтернативе“ совјетском реал-социјалистичком друштвеном моделу. Истовремено је друга Југославија (ФНРЈ, СФРЈ) била позиционирана као квази-неутрални простор међублоковског посредовања који је преузео улогу предвођења Покрета несврстаних на колонијалним пространствима Трећег света, са скривеним циљем спречавања да се постколонијалне земље сврстају уз совјетизовану телу-рократску суперсилу.

Описана међублоковска улога престаје 1991. године са рушењем источног идеолошког блока, након чега дотадашњи значај Југославије постаје излишан. Балкан поново постаје оно што је био у ранијим периодима – простор геополитичке „прекомпозиција и надметања између блискоисточних сила, Средње Европе као стратешког дела Запада и источног утицаја који је у том тренутку био у константном повлачењу,¹² односно „намиривања“ између њих. Овај простор је и одскачна даска за даље, шире стратешко наступање атлантистичких сила ка „срцу копна“ – ка Русији и Централној Азији, преко црноморског басена и Каспија, кога треба „покрити“ и на њему „цементирати“ кључна стратешка савезништва за каспијско-централноазијско подручје, пре свих она са Турском и муслиманским земљама које су наклоњене атлантистичким плановима или у њима виде могућност задовољавања својих интереса. Такође, таласократски атлантисти на попришту бивше Југославије тежили су да на дужи рок осујете преостале или новопридошле утицаје Русије и Немачке, као и да „обуздају“ и ограниче амбиције својих савезника, и да притом за себе задрже улогу коначног арбитра који може у складу са потребама да стабилизује или дестабилизује прилике у региону, не испуштајући из руку контролу

11 Драгош Калајић, „За српску геополитику“, Зборник (ур. Бранислав Матић) *Тајна Балкана*, СКЦ, Београд, 1995, стр. 221.

12 Александар Гајић, „САД и распад Југославије – поглед из двадесетогодишње перспективе“, *Национални интерес* 2/2011, год VII, vol. 11, стр. 65.

над два стратешки важна комуникациона правца – транзит Дунавом¹³ који спаја Средњу Европу са Блиским Истоком, и црноморске мореузе који представљају „кључаоницу“ Средоземља за евроазијски континентализам.

АКТУЕЛНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ

Током геополитичке прекомпозиције која се одвијала паралелно са нестанком СФРЈ деведесетих година 20. века српски етнички простор је фрагментиран и умањен за готово трећину у односу на простор на коме се простирао пре један век. „Потискивање Срба из српских земаља најинтензивније је на југу, југозападу и западу; тај процес је континуиран, а зависно од раних или мирнодопских услова добија различите видове реализације.... Редуковање и фрагментација српских земаља врши се ради преузимања геополитички кључних зона у којима су изворно партиципирали Срби и спречавања да они уђу у састав јединствене српске државе, која би у својим историјски и национално адекватним границама била најзначајнији фактор на Балкану.“¹⁴ Просторна логика откидања делова српских етничких простора је очигледна: потискивањем са простора Динарског масива, Крајине, Славоније, дела источне Херцеговине и дела средње Босне – спроводи се стратегија удаљавања српске етничке масе од партиципације Јадранском мору и њено сабијање ка просторном „језгру“ настанка њихове модерне државе на територији некадашњег „Београдског пашалука“. Иста логика стоји иза одвајања Црне Горе из заједничке државе са Србијом, као и окупације Косова и Метохије. На тај начин се спроводи процес даљег фазног сажимања и окружења Срба и Србије, којој је намењена улога сабирног, гетоизираниог простора намењеног даљој, постепеној фрагментацији.

13 О стратешком значају које САД придају Дунаву управо у овом смислу видети Зоран Петровић Пироћанац, „Америчка стратегија уклињавања на југоистоку Европе после другог светског рата (1)“, *Српска политичка мисао*, бр.4/2009, год. 16, вол. 26, ИПС, Београд, стр. 159-180.

14 Миломир Степић, „Срби и етно-демографско окружење – међузависност популационих и геополитичких процеса на Балкану“, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004, стр. 253.

Будући без способности и праве жеље да се одупре овим погубним процесима те изврши преокрет у праву геополитичке стабилизације, српска политичка класа од почетка 21. века константно води конфузну, несувислу и контрапродуктивну спољну политику. Она је почев од 2007. године именована за политику „четири стуба“. „Њени деклараторни почеци налазе се у инаугурационом говору председника Бориса Тадића 2004. „Данас су наши спољнополитички приоритети: европске интеграције, добросуседство, као и уједначени односи са три центрипеталне тачке светске политике: Бриселом, Вашингтоном и Москвом.“¹⁵ Права инаугурација ове концепције одиграла се у августу 2009. године када је председник Србије Борис Тадић, након посете Пекингу, изјавио да Србија има „четири стуба“ спољне политике (уз додавање Кине ЕУ, Русији и САД)¹⁶ и да ће то у дужем периоду бити њена основна спољнополитичка доктрина.¹⁷ Ради се о својеврсној симулацији, фарсичној репризи балансирајуће, међублоковске, неутралне и „отворене“ политике из протеклих епоха, која се махом задржава на речима, а у пракси се своди углавном на ослањање на два спорнија и геополитички ненаклоњенија „стуба“ која су у првој деценији новог миленијума стекли репутацију неминовности и безалтернативности – ЕУ и САД. Управо та два од „четири стуба“ геополитички су директно, мада у различитој мери (САД готово потпуно, а ЕУ делимично) супротни неким од највиталних националних интереса Републике Србије. Са друге стране, евентуална добит или компензација у оваквој сарадњи, нарочито у контексту светске економске кризе, постала је крајње спорна. „Ситуација је тим трагичнија што је политичка власт у Србији, највише због идеолошке једностраности и политичко-интересних утицаја, а тек секундарно геополитичког положаја (ситуација „полуокружења“) привреду задњих више од деценије усмеравала искључиво у правцу интеграција

15 Према: Милош Кнежевић, „Дилеме спољне политике о „безалтернативној“ евроинтеграцији Србије“, *Национални интерес*, бр. 2/2010, год. VI, vol. 8, стр. 188.

16 Blic 07.09.2009, <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/109738/Tadic-Kina-jedan-od-cetiri-stuba-spoljne-politi-ke-Srbije>

17 Александар Гајић, Слободан Јанковић, „Четири стуба спољне политике Србије“, Излагање на међународном скупу о спољној политици, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, стр. 194

са привредама ЕУ, доведши своје ресурсе и своје тржиште у стање колонијалне полупериферије посусталог неолибералног капиталистичког система. Овакво стање данас реално отежава сваки заокрет ка диверсификовању сарадње и оставља Србију подложну уценама чије испуњавање је витално угрожавају.⁴¹⁸

Креатори српске политике, упркос свему, настављају да воде оваку спољну политику, што потенцирајући безалтернативност „евроинтеграција“ заправо трајно подају ове просторе атлантистичкој геополитичкој опцији (која их је и довела у незавидан положај) која га користи за разигравање својих сценарија у оквиру ширих регионалних планова. Промена власти у Србији 2012. године не да није релативизовала, успорила или чак делом учинила отклон у односу на овакву поставку ствари, него је, напротив, до крајњих граница радикализовала пређашње трасирана спољнополитичка/геополитичка усмерења свдећи је на политику „јединог, безалтернативног стуба“ - ЕУ од кога се не јасни види онај други, значајнији - Сједињене Државе и њен алтантистички концепт. „Сарадња са „друга два стуба“ или је недовољно искоришћена (у дипломатско-политичком смислу), или је крајње скромна, или готово рудиментарна обзиром на могуће потенцијале плодотворне сарадње (пре свега економска сарадња са Кином). О ширем геополитичком заокрету и последичном геостратешком савезништву да не говоримо.⁴¹⁹ Закључак је неизбежан – Србија се ослонила готово искључиво на „два неповољнија стуба“ своје спољне политике, она која своје геополитичке интересе на простору Балкана остварују на српску штету, а у великој мери одмакла од друга „два

18 Исто, Не заборавимо да земље ЕУ 27 2010. године имају удео од 67% у увозу у Србију, а да Србија у исту извози својих 63,9% роба (сировина и прехранбених производа махом). Прави показатељ економских односа са ЕУ и САД је чињеница да економска политика Србије вођена по рецепту западних влада и монетарних институција са преодминантним утицајем САД и земаља ЕУ довела до тога да је индустријска производња у Србији 2009. била за 12 одсто мања него 2008. Године, али и за 15,5 одсто нижа него у 1998. години (под санкцијама) „и за чак 52% нижа него далеке 1989. године.“ (која је већ била лошија од 1980. године). Према Млађен Ковачевић, „Димензије и узроци економске кризе у Србији“, стр. 12

19 Александар Гајић, Слободан Јанковић, „Четири стуба спољне политике Србије“, Излагање на међународном скупу о спољној политици, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, стр. 194.

стуба“ која могу да је подупиру у настојањима да поврати сопствену стабилност.

Ствар је тиме проблематичнија што у регионалним оквирима присуствујемо покушајима повратка Турске као регионалног играча и силе средњег домета на просторе где је некада била империјални владар. Постепено и стрпљиво се упуштајући у спровођење Давотогулуове доктрине „стратешке дубине“²⁰ као спољнополитичког, државног концепта усмереног на „коришћење“ муслиманских политичких субјеката (Албанија, самопрокламовано „независно Косово“, Федерација БиХ), Турска се геополитички „усидрује“ на Балкану са прикривеном тежњом да ту створи своју интересну сферу која би у крајњем, „идеалном“ исходу досезала „историјске границе“ на Сави и Дунаву. Налазећи се између геополитичког чекића и наковња сила које се сустичу на савременом Балкану, а загледана у предворје ЕУ као безалтернативног спољнополитичког и геополитичког оријентира, „српске територије (делимично или у целини) могле би да буду или укључене у подунавску (централноевропско-балканску) зону немачког геополитичког и геоекономског утицаја унутар или изван будуће трансформисане и проширене ЕУ, и/или препуштене балканском фрагменту нараслих неоосманских амбиција Турске као могуће сатисфакције за њено бесконачно чекање за пријем у ЕУ.“²¹

„ДВОСТРУКА ОШТРИЦА“ НАСТАЈУЋЕ МУЛТИПОЛАРНОСТИ

Непостојање јасне свести о садашњем стварном положају Србије и могућим перспективама те описаним отпочетим тенденцијама и драматичним, крупним геополитичким процесима који се назире у наредном периоду, у широј и у стручној јавности обично се „маскирају“ крајње уопштеним, неодређеним причама о прерастању „униполарног“ у „мултиполарни“ свет и прилагођавању новонасталим околностима које су самим тиме сасвим погодне за симулирање наиз-

20 Детаљно о доктрини „стратешке дубине“ код Дарко Танасковић, *Неоосманizam – повратак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2010.

21 Миломир Степић, „Геополитичност ширења ЕУ и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, 1/2010, година 17, свеска 27, стр. 39.

глед широке, свестране политике или пак не вођење никакве под изговором да се то чини да се не би замерило нарастајућим а међусобно супротстављеним интересима старих и нових великих сила што нас окружују са свих страна. При тиме се, међутим, превиђа да је сама мултиполарност света такође „мач са две оштрице“: нарастање мултицентризма отвара нове опције, омогућава нова интересна повезивања са нарастајућим центрима геополитичке и геоекономске моћи, али и до креирања нових интересних сфера између великих играча; она генерише нове ривалитете и савезништва, нове могућности и нове опасности... Ко не буде у стању да се снађе у новом свету, за њега неће ни бити будућности.

Лапидарно стављање земаља БРИК-а у раван „спољно-политичких приоритета“ са ЕУ и САД и начелна спремност за сарадњу не значи готово ништа без увиђања шта сарадња са којом земљом значи у сваком смислу, укључујући ту и геополитички и геоекономски, уз претходну процену колики су могући домети утицаја ових сила на Балкану, који су њихови интереси, шта они реално могу да донесу на ове просторе а шта не. Практично деловање овдашње политике говори да Србија не само да не покушава да чини било какав „геополитички заокрет“ какав изискује озбиљно промишљање релација између сопствених и интереса настајућих центара мултиполарног света, већ да се слепо „врти у месту“ под утицајима нестајућег униполаризма, односно атлантистичке геополитичке опције, и при томе замишља да се иде ка њој, док се ова, унутар саме себе, диференцира, дели, геополитички преоријентише те међусобно сукобљава.

Нарастајућа светска економска криза само је убрзала геополитичке процесе који се одвијају у димензијама које воде пут „мултиполарности“ будући да је њен епицентар и простор разорног деловања пре свега „евроатлански свет“, а тек последично, на различите начине – и други региони света. Са отвореним интервенционизмом као наличјем „арапског пролећа“ на северноафричко-блискоисточном простору, ови геополитички трендови се претварају у мање-више отворену борбу за креирање нових интересних сфера и стратешко позиционирање „великих играча“. На тај начин се поступно отвара огромно геостратешко жариште са несагледивим разорним потенцијалима које се протеже дуж већег дела

„Римланда“ – од Пакистана, то јест практично од индијског потконтинента, до медитеранског Леванта - па даље, ободом северне Африке, до Магреба. За Србију и њену геополитичку будућност далеко су најзначајнији процеси који се тренутно одвијају у Европској Унији.

У кризној ЕУ тече стратешко надигравање две историјски присутне а геополитичке концепције од којих је Унија саздавана, а које су кроз историјски развој ове супранационалне творевине биле у једном амбивалентном односу – истовременом ривалству и савезу. Једну чини, након светских удеса опорављена, „средњеевропска“ геополитичка осовина „телурукратске“ Немачке и њених историјских савезника, а другу силе атлантистичке „таласократије“ англосаксонског типа – док остале земље, од оне најважније – Француске, преко земаља Скандинавије, Медитерана или, пак, оне некадашњег источног лагера осцилирају у свом претежнијем приклањању једној од ове две опције.

Константна тежња атлантистичке опције, још од времена њеног овладавања западним делом европског континента, је одржавање *status quo*-а, односно своје пуне геополитичке премоћи. У условима ескалације системске кризе капитализма управо неолибералног, „атлантистичког“ типа она се претворила у своју радикалну верзију: у постепено претварање ЕУ у „замку за Немачку“ који ће је, докле год трају драматични размери кризе, „потапати“ и исцрпљивати у економском и финансијском „запушавању“ бројних рупа које су „атлантисти“, што као конструкциону грешку, што као плански пројект, „уградили“ пре свега у меки трбух економски слабијих земаља чланица „савезничке“ ЕУ. Док се на Немачку врши притисак пребацивања сношења терета дугова и функционисања институционално конфузног поретка, добијено време се на другим странама покушава искористити за стратешке, геополитичке добитке. Здружени притисак унутар и изван ЕУ на Немачку по питању емитовања „еврообвезница“ управо то има за своју позадину. Из истог разлога свесно се урушава важан део II стуба Мастрихта (заједничка спољна и безбедносна политика), односно наставља опструирање стварање заједничких, европских безбедносних снага, а потенцирају билатерална и мултилатерална савезништва

европских чланица НАТО-а у њиховим неоколонијаним авантурама на простору Северне Африке и Блиског истока.

Немачка, насупрот томе, не само да покушава да избегне сопствено „потапање“, већ да кризу ЕУ, сада већ као изразито премоћна држава унутар ње, искористи за јачање својих позиција - што самосталним „чврстим деловањем“, што форсирањем у правцу стварања стратешких савезништава унутар и изван ЕУ. Исход „Бриселског самита“ одржаног 9. децембра 2011. године када је Меркелова успела да, бар на неко време, наметне „континенталној“ Европи немачко виђење увођења дисциплине у монетарно-економској сфери („повративши“ на своју страну по овим питањима Саркозија (који ће убрзо изгубити власт од стране „евроатлантистичкијег Олана), а маргинализујући Камерона) чије је моментално усвајање својим „ветом“ спречила Британија,²² прва је, мада тек делимична и привремена победа немачке концепције унутар ЕУ. Из својих разлога, немачку позицију, чак уз нуђење новчане помоћи еврозони, подржавали су Русија и Кина, прва из безбедносно-геострашких и геоекономских разлога, а друга из претежно економских.²³ Немачка је, такође из својих стратешких разлога, јасно усмерена на побољшање економске и политичке сарадње са овим силама, које могу да прерасту у некакав вид геополитичког савеза, пре свега са Русијом. Међутим, од 2012. године приметно је местимично погоршавање њихових односа. Оно је узроковано пре свега немачким грубим игнорисањем и кршењем руских интереса зарад заштите својих стратешких позиција. Случај „кипарских банака“ само је најдрастичнији у низу. Све је то навело Русију да почне да преиспитује досадашњи приступ партнерству са „средњевропском опцијом“ и почне да опипава терен у контактима са атлантистима, пре свега Британцима²⁴ што, у но-

22 Уместо да буде усвојен консензусом, сада тексту о мерама спасавања еврозоне и евроекономије предстоји процес међувладиних преговора и компликоване ратификације у свакој чланици Уније понаособ, што у појединим државама изискује и референдумско изјашњавање грађана. Више од томе код: Стојановић Мирослав, „Ризик превелике моћи“, Печат бр 196, 16.12. 2011, стр. 24-26

23 Кини, као гигантском произвођачу-извознику, погодује опстанак јединственог стабилног тржишта велике куповне моћи као што је ЕУ.

24 Harding Luke, “UK ministers to meet Russian counterparts as relations thaw”, Guardian, Monday 11 March 2013, <http://www.guardian.co.uk/world/2013/mar/11/uk-russian-mps-meet-relations-thaw> 24.06.2013; Soboleva Inna, “Russia / UK

вонасталим околностима, пружају руку сваком тактичком савезу усмереном ка обуздавању појачаног немачког утицаја унутар ЕУ²⁵. Да ли ће евроазијски и средњоевропски континенталисти успети да превазиђу несугласице, отклоне међусобне грешке и преокрену овај за обе стране забрињавајући тренд – остаје отворено питање.

ПОСТОЈЕ ЛИ УСЛОВИ ЗА ГЕОПОЛИТИЧКУ ПРЕОРИЈЕНТАЦИЈУ СРБИЈЕ?

Дубоко у загрљају атлантистичких структура и њихових стратегија, савремена Србија, односно њена политичка елита, или је несвесна или из кратковидог опортунизма свесно превиђа да уочи ове процесе зарад идеализоване митологеме о приступању „безалтернативној Унији“. Овакво „антиполитичко“ понашање у условима стратешког диференцирања и редефинисања унутар „кризне“ ЕУ што повлачи и дугорочно суштинско обустављање готово свих даљих интеграција, по Србију може да буде кобно. Док Србија, и то узалудно, у сваком погледу (па и геополитички) тавори у током маратонског процеса прикључења ЕУ што унутар себе превире у правцу суштинске трансформације пут „асиметричне творевине“ где ће засигурно утицај мањих држава и народа бити драстично маргинализован - пропушта се драгоцене време за побољшање својих крајње уздрманих позиција које се отварају, са свим својим пратећим ризицима, у кризним превирањима што убрзавају тенденције мултиполаризма. Статичност значи даље слабљење и даље фрагментацију што, у случају надјачавања било од две геополитичке опције у ЕУ, Србију доводи у још незавиднији положај. „У случају надјачавања алтантистичке опције унутар ЕУ, Србији, додатно фрагментираној, у државном смислу разваљеној и „регионално реструктурираној“, следује, након дугог таворења, ута-

Dialogue Reaches New Level”, March 16, 2013 Combined report, RBTH, http://rbth.ru/international/2013/03/16/russia-uk_dialogue_reaches_new_level_23929.html 24. 06.2013.

25 Александар Гајић, „Геополитика кризе ЕУ“, Зборник *Криза ЕУ: оквири, домети, трендови* (прир. Гајић А, Иерутиновић М.), Институт за европске студије, Београд, 2013, стр. 152.

пање такву Унију. У њој би она била не само још један мали, додатни тег око врата за дуготрајну пацификацију Немачке, већ и „калдрма“ за улазак анадолских и блискоисточних маса посредством Балкана у централне просторе Европе... У случају успешног „преузимања“ Уније од стране Немачке и њеног самосталнијег деловања мимо атлантистичке опције – Србија би, до даљњег, била остављена пред њеним капијама. Европској Унији под „средњоевропљанима“ нужно би било само да контролишу комуникацијске правце и гасе кризне ескалације: интеграција Србије у такву ЕУ била би само последња преостала опција. У ситуацији, дакле, да од стране алтантизма охрабрена Турска настави да се инфилтрира у средиште Балкана, средњоевропској ЕУ остајала би два изнуђена потеза: или да Србију геополитички „прогута“ у целисти, или да је подели на два дела, између интересних сфера германизоване Европе и реисламизоване „неоосманске Турске“, при чему контрола комуникацијских коридора за Средњу Европу има приоритет.“²⁶

Прилике за српску преоријентацију, мада тренутно не велике и изгледне, постоје. Оне нису временски непосредно блиске (јер развој мултиполаризма још није довео до отвореног надметања за прераспodelу интересних сфера у овом делу света) и без великих ризика. Јер, шта дугорочно има да изгуби неко са перспективама попут Србије? Но, са садашњом политичком елитом – реоријентација је практично неизводива

Друштвене елите транзиционе Србије су идеолошки и интересно под утицајем „атлантиста“ којима се приклањају, некада добровољно а некада невољно. Њихов поглед на свет је скучен, и мимо гледања ка (идеолошки поједностављеном) „Западу“ - претежно веома неупућен, чак слеп за процесе у остатку света. Разлози томе леже у „фасцинацији моћи“ која је на Западу, а у којој се преплићу поданички страх и дивљење. У међународној сфери и геополитици, ова фасцинација доводи до предубеђења како на простору спољне политике не постоји никакав маневарски простор ни за реоријентацију, нити за балансирање и одбрану сопствених интереса, па

26 Александар Гајић, „У геополитичком процепу: Србија између ЕУ и Евроазијског савеза“, *op.cit.*, стр. 440.

се било шта од тога озбиљно ни не покушава (сем ако се не симулира за јавност). Примери земља из најближег суседства, приближно исте величине и снаге и историјске судбине (постсоцијалистичке транзиционе земље) попут Мађарске, сведоче нам супротно: да земље унутар ЕУ могу (јер морају) да се боре за своје интересе и да успеју у томе пошто простор за то не да није непостојећи, већ је поприличан. А и он се, одлучним и храбрим вођењем политике, може стално повећавати. Степен отворене драстичне конфронтације у савременим приликама нити реалан нити га велике силе сада требају, па, свакако, не треба ићи у правцу реоријентације нагло и радикално, већ поступно, низом малих, тек приметних корака. Обим заокрета увек треба одмеравати према мери отпора њему, према сили притисака са којим се може носити и који се могу издржати. У међувремену, треба задржати досадашњу идеолошку фразеологију и општа места европлатских интеграција као израз пуке лојалности која се више симулира а све мање спроводи. Купљено време треба користити за стварно економско и институционално обнову, пре свега да се развијају паралелне кадровске структуре које ће у погодном тренутку ускочити у јавни институционални оквир и које ће на ове просторе, испрва дискретно, увлачити по наше интересе повољне актере настајућег мултиполаризма. Иза европске фасаде треба стварати српску државу, а онда је поступно измаћи из наметнуте геополитичке позиције „између чекића и наковња“.

Три од четири правца историјског геополитичког утицаја „великих простора“ (атлантистички, средњоевропски и оријентални) на Балкану су неповољни и одвијају се на претежну штету Србије. Од свих центара мултиполаризма, само Русија има дубоке геополитичке интересе који су у већој мери компатибилни са српским. Они се у одређеном тренутку, када фаза прерасподеле глобалне моћи буде својом логиком неминовно увукла све историјске играче на Балкану да се „ризичније инволвирају“ на њему, могу координисано поклопити и искористити. Од других, такође наклоњених али удаљених сила, углавном се може очекивати само начела подршка те ближа привредна сарадња. Но, и то није мало ако се мудро искористи.

Потенцијал за геополитички преокрет, дакле, постоји и у перспективи ће бити све већи - ако се правремено искористи. Са једне стране, они леже у поступност уласка Русије на просторе југоисточног дела Римланда, као и балканско трасирање „балансирајућег утицаја“ на западни део Европе, ЕУ и у оквиру ње – „средњеевропски концепт“ као његов „носећи стуб“. *Обзиром на потенцијале, која услед великих и значајних потребе обе стране, могу да доведу до дуготрајне, стратешке сарадње Немачке са Русијом, заокрет Србије ка тешњем везивању за свог историјског савезника могао би да други, раније описани сценарио, преокрене у своју корист.* У том случају Србија би могла да рачуна да, са Русијом иза себе, може да оствари историјски договор са „средњеевропљанима“, и - уместо нестабилног простора где се поткусуривање спроводи махом на српску штету - израсте у главног регионалног партнера чији јачање у балканским размерама може да буде и гарант реализације најважнијих интереса „средњеевропљана“ преко Балкана - на просторима Блиског истока. Повољну полазну основу за овакав „геополитички салто“ пружа, као први значајни вектор континенталистичког упливисања - руски енергетски коридори ка Средњој Европи. Други моменти, који тек у дугорочној перспективи могу да буду отворени и искоришћени, тичу се виталних безбедносних разлога Русије (анулирање протиракетног штита НАТО на Балкану, као покушаја турског стратешког „ширења у дубину“ који истовремено доводе у опасност руске интересе на Кавказу, Блиском Истоку, као и пројекције ка Средњој Европи.

Уместо да, нашавши се између „чекића и наковња“ турске и немачке интересне сфере буде прогутана и/или подељена, Србија може постати острво на коме ће се изградити мост ка стратешком партнерству између европских континенталиста. Тиме би, уместо ка Турској, већи део полуострва био привучен у руску интересну сферу која стратешки копросперира у трансконтиненталној сарадњи Русије и на тај начин „релаксиране“ Немачке. Како описани геополитички процеси већ увелико (мада полако и поступно) теку, српска „преоријентација“ такође може да се одвија поступно, фазно. У противном, може се дугорочно изгубити буквално све што је створено од почетка 19. века. Обзиром на степен садашњег

ризика и условљеност могућности да се заокрет изведе са јачим, директнијим интересним упливима оних сила које су компатибилне нашим интересима а које би тај заокрет подупрле, средњерочни период остаје отворен за „припрему за заокрет“. Највећи проблем за тако шта Србији представљају не толико њени скромни ресурси и у значајној мери урушена институционална инфраструктура, чак ни недовољна спремност потенцијалних геополитичких партнера да се правовремено а не тек у последњи час озбиљно инволвирају на пољима стратешке сарадње, већ - пре и изнад свега - потпуна неадекватност овдашњих, у најширем смислу говорећи, друштвених и политичких елита да подрже и изведу овај живот-но важан „геополитички преокрет“.

ЛИТЕРАТУРА

- Гајић, Александар: „САД и распад Југославије – поглед из двадесетогодишње перспективе“, Национални интерес 2/2011, год VII, vol. 11
- Гајић, Александар; Јанковић, Слободан: „Четири стуба спољне политике Србије“, Излагање на међународном скупу о спољној политици, Институт за међународну политику и привреду, Београд, октобар, 2011
- Дугин, Александар: *Основи Геополитике*, Екопрес, Зрењанин, 2004
- Калајић, Драгош: „Велике силе против српског народа“, *Геополитичка стварност Срба*, Зборник радова, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997
- Калајић, Драгош: „За српску геополитику“, *Тајна Балкана – монографија о геополитици*, СКЦ, Београд, 1995
- Кнежевић, Милош: „Дилеме спољне политике о „безалтернативној“ евроинтеграцији Србије“, *Национални интерес*, бр. 2/2010, год. VI, vol. 8
- Макиндер, Халфорд: *Демократски идеали и стварност*, Метафизика, Београд, 2009
- Петровић, Пироћанац Зоран: „Америчка стратегија уклињавања на југоистоку Европе после другог светског рата (1)“, *Српска политичка мисао*, бр.4/2009, год. 16, вол. 26, ИПС, Београд

- Spykman, Nicholas: *The Geography of Peace*, Harcourt, Brace & Co, New York, 1944
- Spykman, Nicholas: *America's Strategy in World Politics: The US and the Balance of Power*, Harcourt, Brace & Co, New York, 1942
- Степић, Миломир: „Геополитичност ширења ЕУ и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, 1/2010, година 17, свеска 27
- Степић, Миломир: *У вртлогу балканизације*, Службени лист СРЈ, Београд, 2001
- Стојковић, Момир: „Геополитички чиниоци балканизације“, *Тајна Балкана – монографија о геополитици*, СКЦ, Београд, 1995
- Танасковић, Дарко: *Неоосманизам – повратак Турске на Балкан*, Службени гласник, Београд, 2010

Aleksandar Sasa Gajic

POSSIBILITY OF SERBIA'S GEOPOLITICAL REORIENTATION IN THE CONTEMPORARY INTERNATIONAL CIRCUMSTANCES

Resume

By trying to give reliable answer to question of possible Serbia's geopolitical reorientation in present international circumstances, this paper deals with the numerous answers to previous questions – Where is Serbia situated now? What has brought Serbia there? What is Serbia's present geopolitical orientation that needs rejection and reorientation? Theoretical preconceptions that an urge for geopolitical reorientation is the expression of unreal hopes of “geopolitical nostalgia” are denied. Then, the paper reveals that “Serbia's geopolitical position” in Balkan didn't have its specific geopolitical value only in Cold War era – but also before and after that period, with its recognizable constants and variables. All of them are characterized by contacts of the different cultural and historical types and theirs mutual competition: West, which advanced from Central Europe to Mediterranean and, further, to Orient; Orient, which advanced from

southeast to northwest and continental, which advanced south, across Danube's basin, to Mediterranean and, further, thought oriental areas of "Rimland".

By pointing out to this "long duree" influences on the contemporary position of 21. Century Serbia, this work gives critical review of Serbia's foreign policy known as "For Pillars Policy" with its geopolitical dimension, taking into the consideration current multi-polar tendencies of international community's evolution. This multi-polar world is seen as "double edge sword" – as future's arena of competition with its new options, new interest alliances with the growing centers of geopolitical and geo-economical power, but also with possibilities of new rivalries, alliances and dangers. World economic crisis has just accelerated those geopolitical processes that are leading toward multi-polarity, due to fact that its epicenter and the area of most destructive operation is placed in "euro-atlantic world", and then, consequently, in the other world regions.

In that context, all recent happenings in EU, Near East and Russia are being observed. Taking it all in consideration, author estimates that chances for Serbia's reorientation exists only if actual circumstances and Great Power interest are timely used. This reorientation is not in short time period achievable and not without bigger risks, but, as described geopolitical processes are running, it appears as a necessity. Main problem for that reorientation seems to be not so much Serbia's resources and significantly devastated institutional infrastructure, neither the shortage of Great Powers capability for their serious involvement on the fields of strategic cooperation, but –above all – unreliability of its social and political elites to realize that task.

Key words: Serbia, geopolitics, multi-polarity, world crisis